

Correctievoorschrift HAVO

2021

tijdvak 1

aardrijkskunde

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Aanleveren scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit VO.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit VO van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommitteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommitteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Als het antwoord op een andere manier is gegeven, maar onomstotelijk vaststaat dat het juist is, dan moet dit antwoord ook goed gerekend worden. Voor het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB1 *T.a.v. de status van het correctievoorschrift:*

Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.

NB2 *T.a.v. het verkeer tussen examiner en gecommiteerde (eerste en tweede corrector):*
Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht. Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten. Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht. Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 *T.a.v. aanvullingen op het correctievoorschrift:*
Er zijn twee redenen voor een aanvulling op het correctievoorschrift: verduidelijking en een fout.

Verduidelijking

Het correctievoorschrift is vóór de afname opgesteld. Na de afname blijkt pas welke antwoorden kandidaten geven. Vragen en reacties die via het Examenloket bij de Toets- en Examenlijn binnenkomen, kunnen duidelijk maken dat het correctievoorschrift niet voldoende recht doet aan door kandidaten gegeven antwoorden. Een aanvulling op het correctievoorschrift kan dan alsnog duidelijkheid bieden.

Een fout

Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een fout bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.

Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt door middel van een mailing vanuit Examenblad.nl bekendgemaakt. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

- Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
en/of
- Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden Wolf-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Dit laatste gebeurt alleen als de aanvulling luidt dat voor een vraag alle scorepunten moeten worden toegekend.

Als een onvolkomenheid op een dusdanig laat tijdstip geconstateerd wordt dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt, houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Wereld

Opgave 1 – Burkina Faso, Frankrijk en Vietnam

1 maximumscore 2

Juiste voorbeelden zijn:

- Vietnam exporteert tegenwoordig meer bewerkte producten (zoals elektronica, textiel en schoenen) / industrieproducten (dan Burkina Faso dat voornamelijk grondstoffen exporteert).
- Vietnam is voor de export (in tegenstelling tot Burkina Faso) minder afhankelijk van één land (geworden).

per juist voorbeeld 1

2 maximumscore 2

Een juiste redenering is:

- In Burkina Faso zijn (in tegenstelling tot in Vietnam) meerdere etnische groepen / worden (in tegenstelling tot in Vietnam) veel verschillende talen gesproken 1
- zodat in Burkina Faso het Frans als verbindende taal moest gaan dienen (terwijl dat in Vietnam niet nodig was) 1

3 maximumscore 2

	cirkeldiagram	leeftijdsvdiagram
Burkina Faso	2	5
Frankrijk	3	4
Vietnam	1	6

indien drie cirkeldiagrammen juist 1

indien minder dan drie cirkeldiagrammen juist 0

indien drie leeftijdsvdiagrammen juist 1

indien minder dan drie leeftijdsvdiagrammen juist 0

4 maximumscore 2

Juiste oorzaken zijn:

- Burkina Faso heeft (in tegenstelling tot Vietnam) geen directe toegang tot zee / ligt land-locked.
- Burkina Faso ligt (in tegenstelling tot Vietnam) in een perifeer gebied / niet in een regio met een hoge welvaart.

per juiste oorzaak 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 2 – Globalisering in de bosbouw

5 maximumscore 2

- De (semi)aride zone: het is daar te droog voor de groei van bomen 1
- De polaire zone: het is daar te koud / te droog voor de groei van bomen 1

Opmerking

Alleen als de combinatie van landschapszone en daarbij behorende oorzaak juist is, 1 scorepunt toekennen.

6 maximumscore 2

- Uit het antwoord moet blijken dat de oppervlakte van het bosgebied in centrumlanden over het algemeen weinig verandert (of toeneemt) / dat de oppervlakte van het bosgebied vooral in perifere landen afneemt 1
- Uit het antwoord moet blijken dat uit de kaart niet op te maken is dat centrumlanden verantwoordelijk zijn voor de boskap in perifere landen 1

7 maximumscore 1

Brazilië

8 maximumscore 3

- Juiste redenen vanuit de economische dimensie zijn: 1
 - In arme Afrikaanse landen zijn inwoners voor hun brandstof / energie afhankelijk van hout.
 - Met de verkoop van hout wordt geld verdiend.
- Een juiste reden vanuit de politieke dimensie is: 1
In een deel van de Afrikaanse landen heeft het tegengaan van / de controle op (illegaal) kappen van bos weinig prioriteit
- Een juiste reden vanuit de sociaal-culturele dimensie is: 1
Veel landen in Afrika hebben een sterke bevolkingsgroei (waardoor de vraag naar (landbouw)grond groot is)

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Aarde

Opgave 3 – Goudkoorts in California

- 9 maximumscore 2**
- de Pacifische plaat en de Noord-Amerikaanse plaat 1
 - transforme plaatgrens / langs elkaar schuivende platen 1
- 10 maximumscore 3**
- De beschrijving moet deze drie opeenvolgende stappen bevatten:
- Door gebergtevorming / opheffing / plooiing (van de Sierra Nevada) zijn goudaders uit de diepe ondergrond omhoog geduwd 1
 - Door exogene krachten / verwerking en/of erosie worden (de bovenliggende gesteenten en) deze goudaders afgebroken tot gouddeeltjes 1
 - Door rivieren worden deze gouddeeltjes richting Coloma getransporteerd / bij Coloma neergelegd 1
- 11 maximumscore 1**
- glaciale erosie / erosie door gletsjers
- 12 maximumscore 2**
- Het gebied ten westen van de Sierra Nevada heeft een maritiem klimaat / Cs-klimaat **en** het gebied ten oosten van de Sierra Nevada heeft een droog klimaat / woestijnklimaat / BW-klimaat 1
 - Uit het antwoord moet blijken dat het gebied ten westen van de Sierra Nevada onder invloed staat van de matigende invloed van zee / het gebied ten oosten van de Sierra Nevada aan de lijzijde / regenschaduw van het gebergte ligt 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 4 – De langste zeilwedstrijd ter wereld

13	maximumscore 2	
	stelling 1 - juist	
	stelling 2 - juist	
	stelling 3 - onjuist	
	indien drie antwoorden juist	2
	indien twee antwoorden juist	1
	indien minder dan twee antwoorden juist	0
14	maximumscore 1	
	Uit het antwoord moet blijken dat de zeilers op de route langs de kust van Zuid-Amerika met de (naar het zuiden gerichte) winden en/of zeestromen mee zeilen / op de route langs de zuidwestkust van Afrika tegen de (naar het noorden gerichte) winden en/of zeestromen in zeilen.	
15	maximumscore 2	
	• Graniet behoort tot de stollingsgesteenten	1
	• Zandsteen behoort tot de sedimentgesteenten	1
16	maximumscore 2	
	Alicante c	
	Hongkong b	
	Auckland a	
	Göteborg d	
	indien vier antwoorden juist	2
	indien drie of twee antwoorden juist	1
	indien minder dan twee antwoorden juist	0

Ontwikkelingsland – Brazilië

Opgave 5 – Soja en vlees uit Brazilië

- 17 maximumscore 2**
- mentaal beeld / stereotype 1
 - grootgrondbezitters / corrupte politici / grote houthandelaren 1
- 18 maximumscore 2**
- Juiste oorzaken zijn:
- Sojabonen worden in Mato Grosso zelf verbouwd (zodat de transportkosten laag zijn).
 - Sojabonen worden in Mato Grosso (zeer) grootschalig geteeld.
 - Boeren in Mato Grosso zijn (veelal) gespecialiseerd / eenzijdig ingesteld op sojabonenteelt.
- per juiste oorzaak 1
- 19 maximumscore 3**
- De toename van de mondiale welvaart / wereldbevolking (leidt tot een toename van de vleesconsumptie) 1
- Uit de redenering moet blijken dat
- voor de productie van vlees en/of soja veel ruimte nodig is / tropisch regenwoud gekapt wordt 1
 - zodat het leefgebied van veel soorten planten en dieren kleiner wordt / waarvoor eentonige plantagelandbouw terugkomt (en de biodiversiteit afneemt) 1
- 20 maximumscore 2**
- Juiste redenen zijn:
- De huidige bureaucratie / corruptie in Brazilië vormt een belemmering.
 - De Braziliaanse overheid heeft (relatief) weinig (financiële) middelen om controle uit te oefenen.
 - Brazilië is een groot / uitgestrekt / omvangrijk land (waardoor controle / handhaving moeilijk te realiseren is).
- per juiste reden 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 6 – Het stroomgebied van de Amazone

- 21 maximumscore 2**
- In het stroomgebied van de Amazone valt (het hele jaar door) veel neerslag 1
 - Het stroomgebied van de Amazone is (zeer) groot 1
- 22 maximumscore 1**
west
- 23 maximumscore 2**
Uit de uitleg moet blijken dat
- (de bovenloop van) het stroomgebied van de Rio Negro in de periode juni-augustus onder invloed staat van de ITCZ / het tropische lagedrukgebied (oorzaak) 1
 - waardoor in deze periode veel neerslag valt / meer neerslag valt dan in de rest van het jaar (en de Rio Negro dus dan het meeste water afvoert) (gevolg) 1
- 24 maximumscore 2**
d - a - b - c
- Opmerking*
Als door het weglaten van één foutief geplaatste letter een verder complete en foutloze reeks ontstaat, 1 scorepunt toekennen.
- 25 maximumscore 2**
Juiste fysisch-geografische oorzaken zijn:
- De Amazone heeft een te groot debiet om stuwdammen in aan te leggen.
 - De Amazone is te breed om stuwdammen in te bouwen.
 - De (benedenloop van de) Amazone heeft te weinig hoogteverschil.
- per juiste oorzaak 1

Leefomgeving

Opgave 7 – De Noord/Zuidlijn

26 maximumscore 2

Juiste oorzaken zijn:

- Reizigers hoeven tussen Amsterdam-Noord en de rest van Amsterdam niet meer met de pont over het IJ / niet meer te wisselen van vervoermiddel.
- Het aantal reiskilometers tussen Amsterdam-Noord en de rest van Amsterdam is verlaagd (ten opzichte van de oorspronkelijke metrolijnen / spoorlijnen / buslijnen).
- De Noord/Zuidlijn heeft minder tussenliggende stations (dan de andere metrolijnen / spoorlijnen / buslijnen).

per juiste oorzaak

1

27 maximumscore 2

- Juiste argumenten voor de stelling zijn: 1
 - De Noord/Zuidlijn trekt (door de verbeterde bereikbaarheid) voorzieningen aan waar bewoners van kunnen profiteren.
 - De Noord/Zuidlijn kan zorgen voor een afname van het aantal voertuigen / auto's (waardoor vervuiling vermindert).
 - De aanleg van de Noord/Zuidlijn heeft een positief effect op de woningwaarde van huizen in de buurt van de metrolijn.
- Juiste argumenten tegen de stelling zijn: 1
 - Door de Noord/Zuidlijn is het centrum van Amsterdam beter bereikbaar voor meer mensen (waardoor de drukte toeneemt).
 - Tijdens de aanleg van de Noord/Zuidlijn zijn verzakkingen van de bodem opgetreden (wat de woningwaarde / gevoel van veiligheid niet ten goede komt).

28 maximumscore 2

- Uit het antwoord moet blijken dat door de toegenomen bereikbaarheid de wijk aantrekkelijker wordt voor mensen met hogere inkomens / ondernemers (voor wie de binnenstad te duur is) 1
- Uit het antwoord moet blijken dat de huren kunnen stijgen / goedkopere woningen (op termijn) kunnen verdwijnen / goedkopere woningen worden opgekocht door investeerders 1

Vraag	Antwoord	Scores
29	maximumscore 3	
	<ul style="list-style-type: none"> • station Amsterdam-Zuid • Juiste redenen zijn: <ul style="list-style-type: none"> – Station Amsterdam-Zuid is de hub / het overstappunt voor mensen die (vanuit Schiphol) het centrum van Amsterdam in- en uitgaan. – Het gebied rondom station Amsterdam-Zuid (de Amsterdamse Zuidas) biedt veel werkgelegenheid / heeft een sterk economisch klimaat. 	<p>1</p> <p>2</p>

Opmerking

Aan een juiste reden 1 scorepunt toekennen.

Opgave 8 – Ruimte voor de Rivier

30	maximumscore 2	
	Uit de uitleg moet blijken dat	
	<ul style="list-style-type: none"> • in het stroomgebied van de grote rivieren de afgelopen eeuw versterking / verstedelijking / ontginning van veen / ontbossing heeft plaatsgevonden (oorzaak) • waardoor minder water wordt opgeslagen in de bodem / water direct in de rivier komt / water sneller afstroomt naar de rivier / de vertragingstijd is afgenomen (gevolg) 	<p>1</p> <p>1</p>
31	maximumscore 1	
	Uit het antwoord moet blijken dat het verzwaren van dijken in binnendijs gebied (in tegenstelling tot het verzwaren van de dijken in de uiterwaarden) niet ten koste gaat van de ruimte voor water / goede afvoer van water.	
32	maximumscore 2	
	<ul style="list-style-type: none"> • Uit het antwoord moet blijken dat door de aanleg van kribben de stroomgeul op diepte blijft / de rivier zich niet verlegt / erosie van de buitenoever wordt tegengegaan / de rivier bevaarbaar blijft • Uit het antwoord moet blijken dat door het verlagen van kribben het water bij hoogwatergolven / piekafvoeren beter kan doorstromen 	<p>1</p> <p>1</p>

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

33 maximumscore 2

- Boeren geven vaak de voorkeur aan dijkverzwaring, omdat hun landgebruik in de uiterwaarden dan hetzelfde kan blijven / omdat hun landbouwgronden in de uiterwaarden dan niet vaker onder water komen te staan / niet natter worden / niet (een deel van) hun vruchtbare bodem kwijtraken (wat bij uiterwaardvergraving wel het geval is) 1
- Verenigingen als Natuurmonumenten geven vaak de voorkeur aan uiterwaardvergraving, omdat dat gecombineerd kan worden met nieuw aan te leggen natuur / omdat dijkverzwaringen niet bijdragen aan hogere natuurwaarden 1

5 Aanleveren scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste vijf kandidaten per examinerator in de applicatie Wolf. Cito gebruikt deze gegevens voor de analyse van de examens. Om de gegevens voor dit doel met Cito uit te wisselen dient u ze uiterlijk op 2 juni te accorderen.

Ook na 2 juni kunt u nog tot en met 9 juni gegevens voor Cito accorderen. Deze gegevens worden niet meer meegenomen in de hierboven genoemde analyses, maar worden wel meegenomen bij het genereren van de groepsrapportage.

Na accordering voor Cito kunt u in Wolf de gegevens nog wijzigen om ze vervolgens vrij te geven voor het overleg met de externe corrector. Deze optie is relevant als u Wolf ook gebruikt voor uitwisseling van de gegevens met de externe corrector.

6 Bronvermeldingen

Opgave 1

bron 1 vrij naar: Mark Breuser en Caroline Grumiau, Landenreeks: Burkina Faso, 2002
Herbert Paulzen, Landenreeks: Vietnam, 2002

bron 2 vrij naar: CIA FactBook, De Grote Bosatlas 55e druk, <http://www.worldstopexports.com>

bron 3 <https://www.populationpyramid.net>

Opgave 2

bron 4 Cito

bron 5 <https://www.dw.com>

Opgave 3

bron 6 California and the Wonderful Gold Regions. Boston: J.B. Hall. ca.1849

bron 7 https://nl.wikipedia.org/wiki/Californische_goldrush

bron 8 https://www.shutterstock.com/ID_214025077/Pung

Opgave 4

bron 9 vrij naar <https://volvoceanracedenhaag.nl>

bron 10 <https://www.volvoceanrace.com>

bron 11 <http://www.velablog.it>

bron 12 <http://www.klimadiagramme.de>

Opgave 5

bron 13 vrij naar <https://economie.rabobank.com> en <http://www.boerenbusiness.nl>

bron 14 <https://pork.ahdb.org.uk>

bron 15 https://www.shutterstock.com/ID_1138596860/Fr_Ago

Opgave 6

bron 16 vrij naar <http://www.rondreis.nl>

bron 17 <http://www.esa.int/spaceinimages>

bron 18 <http://www.economist.com>

Opgave 7

bron 19 <https://www.flickr.com/photos/noordzuidlijn> (ontwerp van de kaart is van Eric Hammink)

bron 20 <https://www.viamichelin.nl>

bron 21 Aerophoto-Schiphol, ID 302200, 17 juli 2016